

Gerek konuların tasnif edilerek açıklanması gerekse bu açıklamalarda illet ve sebeplerin de belirtilerek bir anlamda dilin felsefesinin yapılmış olması *İzhârü'l-esrâr*'ın ilgi görmesine sebep olmuş, asırlarca okutulduğu Osmanlı medreselerinde üslûp ve metot açısından İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sini ikinci planda bırakmıştır. Bundan dolayı *el-Kâfiye* ile *İzhârü'l-esrâr*'ı muhtevalarını birleştirerek tercüme eden müellifler *İzhâr*'ın metodu- nu takip ettiği gibi sadece *el-Kâfiye*'ye şerh yazanlar dahi Birgivi'nin i'rab konusundaki metodunu uygulamışlardır (Halil Esad, s. 9).

İzhârü'l-esrâr'ın kırkı aşkın baskısı yapılmıştır. İlk olarak 1219'da (1804) İstanbul'da basılan eserin hemen bütün baskıları Birgivi'nin *Avâmil*'i ve İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sini de ihtiva eder. Bu üç eser, çeşitli şerh ve hâşiyelerinden alınan açıklayıcı notlarla birlikte *Nahiv Mecmuası* adıyla neşredilmiştir.

Eserin Adalı Şeyh Mustafa b. Hamza (*Netâ'icü'l-efkâr*), Subicalı Mehmed b. Ahmed (*Fethu'l-esrâr*), Eyyûbî Abdullah b. Sâlih (*Fevâ'ihu'l-ezkâr fî halli Netâ'ici'l-efkâr* [Eyyûbî şerhi]), Niyâzî İsmâil (Os-

man pazarlığı), *Ref'u'l-estâr fî halli mûte'al-likâti'l-İzhâr*), Mustafa b. Mustafa el-Mihalici (*Şerhu Şevâhidi Netâ'ici'l-efkâr maa İzhârî'l-esrâr* [Türkçe]), Mehmed Fevzi (*Miftâhu'l-merâm*; Adalı'nın *Netâ'icü'l-efkâr*'ına hâşiyeye), Hasan el-Attâr (*Hâşiyeye 'alâ Netâ'ici'l-efkâr*), Mustafa b. Mehmed el-Amâsi (*Menâfi'u'l-ahyâr [hâşiyeye] 'alâ Netâ'ici'l-efkâr*), Muhammed b. Sâlih (*Fevâ'ihu'l-ezkâr [hâşiyeye] 'alâ Netâ'ici'l-efkâr*), Hâfızzâde Mehmed Niğdevî (*Hâşiyeye 'alâ Netâ'ici'l-efkâr*), Zeynizâde Hüseyin Efendi (*Hallü'esrârî'l-ahyâr 'alâ i'râbü İzhârî'l-esrâr*) tarafından yapılan şerh ve hâşiyeler basılmıştır (Brockelmann, II, 656-657). Ayrıca Müslihuddin (Avlamlı), Abdullah b. Velif, Süleyman Feyzi, Kasabzâde İbrâhim (Bursalı), Hâmid Efendi (Karslı), Ömer Naîmî (Harputlu) gibi âlimler tarafından da esere şerh ve hâşiyeler yazılmıştır.

İzhârü'l-esrâr'ın Şamlı Mustafa Efendi (*Bedâyi'u'l-İzhâr* [şerh mahiyetinde]), İshak Efendi (*İzhâr Tercümesi*), Mehmed Tevfik (*Eser-i Feyz-i Hamidî* [II. Abdülhamid için yapılmış geniş bir tercüme]), Mehmed Lütfi (*İhtârü'l-ahyâr Tercemetü İzhârî'l-esrâr* [şerh mahiyetinde]), Seyyid

Efendizâde Ali Şühûdî (*İmtihan Rehberi* [şerh şeklinde]), Arif Erkan (*Açıklamalı Avâmil ve İzhâr*), S. Ahmed Şâhin (*İzâhlu İzhâr Tercümesi*) ve Ahmed Nüzhet (*Mefhûmu İzhâr*) tarafından yapılan tercüme-leri basılmıştır (şerh ve tercüme için bk. Arslan, s. 165-172).

BİBLİYOGRAFYA :

Birgivi, *İzhârü'l-esrâr*, İstanbul 1319; *Keşfü'z-zunûn*, I, 117; Şeyh Mustafa Adalı, *Netâ'icü'l-efkâr* (nşr. İbrâhim Ömer Süleyman Zübeyde), Trablus 1992, neşreden giriş, s. 7-47; Halil Esad, *Hulâsatü's-şûrûh*, İstanbul 1305, s. 9; Mahmud Tevfik, *Eser-i Feyz-i Hamidî*, İstanbul 1312, s. 4; Şamlı Mustafa Efendi, *Bedâyi'u'l-İzhâr*, İstanbul 1320, s. 3; Muhammed Lütfi, *İhtârü'l-ahyâr*, İzmir 1324, I, 32-38; *Osmanlı Müellifleri*, I, 253-256; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 656-657; Ahmet Turan Arslan, *İmâm Birgivi: Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul 1992, s. 165-172.



HÜSEYİN ELMALI

İZHÂRÜ'L-HAK

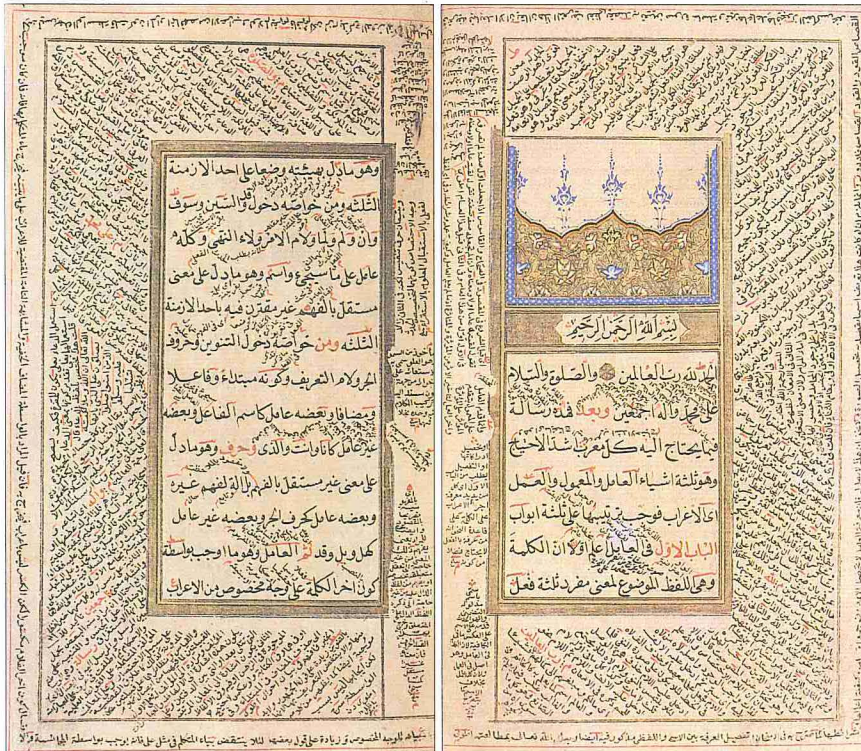
(إظهار الحق)

Rahmetullah el-Hindî'nin
(ö. 1306/1888[?])
Hristiyanlığa reddiye olarak
yazdığı eseri.

Müslümanlar tarafından Hristiyanlığa yazılan reddiyeler arasında önemli bir yeri olan *İzhârü'l-hak*, İngilizler'in Hindistan'ı işgali döneminde misyonerlerle yapılan dini tartışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Rahmetullah, öğrenimini tamamladıktan sonra Hristiyanlığa reddiye mahiyetinde çeşitli eserler yazmaya başlamış, ilk olarak Farsça *İzâletü'l-evhâm*'ı kaleme almıştır. Ardından, İslâm aleyhinde *Mîzânü'l-hak* adıyla bir eser yazan misyoner Karl Gottlieb Pfander ile 1854'te bir ilmî tartışma yaparak ün kazanmıştır. Sipahi ayaklanmasındaki rolünden dolayı 1858'de İngilizler'in takibatına uğradığı için Mekke'ye giden Rahmetullah burada bir medrese kurmuş, bu arada Ahmed b. Zeynî Dahlân kendisinden, müslümanlarla hristiyanlar arasında en çok tartışılan konularla ilgili olarak Urduca ve Farsça kaleme aldığı kitaplarındaki beş meseleyi Arapça'ya çevirmesini istemiştir (*İzhârü'l-hak*, s. 36, 47). Sultan Abdülaziz de 1864'te onu İstanbul'a davet etmiş ve aynı konudaki arzusu- nu dile getirmiştir. Böylece Rahmetullah el-Hindî, Mekke'de başladığı eserini 1864'te İstanbul'da tamamlamıştır.

Yazar, bir mukaddime ile altı bölümden meydana gelen kitabının mukaddimesin-

İzhârü'l-esrâr'ın ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 471/2)



de daha çok Protestanlar'ın Kitâb-ı Mukaddes tercüme, tefsir ve tarihiyle ilgili eserlerinden nakiller yaptığını, zira Hindistan'da onların bulunduğunu ve onlarla tartıştığını belirtir. Ayrıca Protestanlar'ın kitaplarında çeşitli düzeltme ve ilâveler yaptıklarını söyler ve nakillerde bulunduğu eserlerin listesini verir (s. 48-49). Bazı yerlerde kullandığı sert ifadeler için mâzur görülmesini isteyen müellif, Hz. İsa'nın da Yazıcılar'a ve Ferîşiler'e karşı ağır ifadeler kullanmasını, Luther'in Katolikler'i tekfir etmesini, Zwingli'nin Luther'i tenkidini örnek olarak gösterir (s. 51-56). Bu arada Protestan misyonerlerinin, bazı yanlışları ön plana çıkararak kendi görüşüne aykırı fikirler taşıyan eserleri tamamıyla hatalı gibi gösterdiklerini belirtir. Vahiy ve ilhama dayanan eserlerde hata bulunabileceğini, Luther'in Kitâb-ı Mukaddes tercümesinde de pek çok yanlış bulunduğunu, bunun hristiyanlarca da ortaya konduğunu ifade eder. Kendisi de Pfander'in *Mîzânü'l-hağ* adlı eserindeki çeşitli hataları eleştirir.

Eserin birinci bölümünde Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd'i teşkil eden kitapların isimleri ve sayıları hakkında bilgi veren Rahmetullah el-Hindî, bu kitaplardan bazılarının sıhhati konusunda hristiyanlar arasındaki farklı görüşleri nakleder. Yahudi ve hristiyanların, Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd'i oluşturan kitaplardan hiçbirinin nisbet edildikleri yazarlara ait olduğunu dair delillerinin bulunmadığını, ayrıca bu kitapların daha sonraki nesillere intikalini gösteren sened zincirine sahip olmadığını belirtir. Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd'de tesbit ettiği 124 çelişkiyle 110 hataya işaret ederek bunların ilham mahsûlü olamayacağını ileri sürer. İkinci bölüm Tevrat ve İncil'in tahrifiyle ilgilidir. Tahrifin lafzî ve mânevî olmak üzere iki türlü olduğunu söyleyen Rahmetullah'a göre mânevî tahrifin mevcudiyetini hristiyanlar da kabul eder. Yazar, lafzî tahrifin ya ibarelerin yerlerini değiştirme veya ilâveler yapma yahut da bazı ibareleri çıkarma şeklinde olduğunu belirterek Tevrat ve İncil'deki lafzî tahriflerden örnekler verir. Üçüncü bölümde nesih meselesi incelenmiştir. Ahd-i Atîk'teki bazı hususların mensuh, bazı hikâyelerin gerçek dışı olduğuna dikkat çeken müellif İncil'in Tevrat'ı neshettiğine dair Pavlus'un görüşünü nakleder; ve hristiyan şeriatlarında neshin mevcut olduğunu örnekleriyle ortaya koyar. Dördüncü bölüm teslîs problemine ayrılmıştır. Burada önce akli

delillerle, daha sonra da bizzat Hz. İsa'nın sözleriyle teslîs mümkün olmayacağı savunulur. Beşinci bölümde Kur'an'ın Allah kelâmı ve mücize oluşu üzerinde durulur, papazların Kur'an ve hadislere yönelik tenkit ve şüpheleri reddedilir. Eserin altıncı bölümü, Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle bu konuya dair Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd'de yer alan müjdelere ilgilidir.

Rahmetullah el-Hindî'nin *İzhârü'l-hağ*'ı klasik reddiyelerden oldukça farklıdır. Eserde, bizzat hristiyanlarca kaleme alınan ve çeşitli farklılıklar ihtiva eden Kitâb-ı Mukaddes tercüme ve tefsirleri kaynak olarak kullanılmıştır. Diğer taraftan müellif Kitâb-ı Mukaddes apokriflerinden, Katolikler'le Protestanlar arasından, ayrıca bizzat Protestanlar'ın kendi içinde mevcut ihtilâflardan da haberdardır; ayrıca Kitâb-ı Mukaddes'in orijinaliği ve otantikliğiyle Hristiyanlık inançlarına şüpheyle bakan düşünürler hakkında da bilgi sahibidir. Rahmetullah, bütün bu materyalleri kullandığı gibi kendisinden önce reddiye yazarların ortaya koydukları malzemeden de faydalanmıştır.

İzhârü'l-hağ, sahasında önemli bir eser olup daha sonraki reddiyeler için de kaynak teşkil etmiştir. Harputlu İshak Efendi *Ziyâü'l-kulûb*'da, Abdurrahman Bâçecizâde *el-Fârîk beyne'l-mahlûk*

ve *l-hâlik* adlı eserinde, Muhammed Ebû Zehre *Muhâdarât fi'n-Naşrâniyye*'de, Abdurrahman el-Cezîrî *Edilletü'l-yakîn fi'r-red 'alâ Kitâbi Mizânî'l-hağ ve ğayrihi min me'tâ'ini'l-mübeşşirîne'l-Mesîhyîyin fi'l-İslâm*'da, Abdülvehhâb en-Neccâr *Kaşaşü'l-enbiyâ*'da, M. Reşid Rızâ *Tefsîrü'l-menâr*'da, Nebhânî *Hüccetullâh 'ale'l-'âlemîn*'de ondan iktibaslarla bulunmuşlardır. *İzhârü'l-hağ* hristiyanlar tarafından da üzerinde durulan bir kitap olmuş, bir grup Amerikalı misyoner esere *el-Hidâye* adıyla bir reddiye yazmıştır (Kahire 1902). İlk defa Arapça olarak İstanbul'da yayımlanan eserin (1281) daha sonra çeşitli baskıları yapılmıştır (İstanbul 1304, 1306; Kahire 1294, 1305, 1309, 1315, 1316, 1317, 1384, 1406; Karaçi 1992; nşr. Muhammed Ahmed Muhammed Abdülkâdir, I-IV, Riyad 1414/1994).

İzhârü'l-hağ, II. Abdülhamid'in isteği üzerine Nüzhet Efendi ve Ömer Fehmi tarafından *İbrâzû'l-hak* adıyla Türkçeye çevrilmiş (İstanbul 1293), bu çeviri daha sonra *İzhârü'l-Hak Tercümesi* adıyla sadeleştirilerek neşredilmiştir (İstanbul 1972). Eser ayrıca Fransızca'ya (*Izhar ul-Haqq ou manifestation de la vérité d'El-Hage R. U de Delhi*, Paris 1880) ve çeşitli Batı dillerine de çevrilmiş, bu arada Mevlânâ Şeyh Ekber Ali tarafından Urduca'ya,

İzhârü'l-hağ'ın ilk iki sayfası (Kahire 1316)



Şeyh Gulâm Muhammed er-Randîrî tarafından Gucerât diline tercüme edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Rahmetullah el-Hindî, *İzhârü'l-hağ* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1406/1986; Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konuya 1989, s. 86-89; A. A. Powel, *Muslims and Missionaries in Pre-Mutiny India*, London 1994, s. 192-263; A. Jeffery, "A Collection of Anti-Christian Books and Pamphlets Found in actual use among the Mohammedans of Cairo", *MW*, XV (1925), s. 30; G. C. Anawati, "Polémique, apologie et dialogue islama-chrétiens", *Euntes Docete*, XXII, Roma 1969, s. 420-422; Azmi Özcan – Tufan Buzpınar, "Church Missionary Society İstanbul'da Tanzimat, İslahat ve Misyonerlik", *İstanbul Araştırmaları*, sy. 1, İstanbul 1997, s. 67-69.



MEHMET AYDIN

İZİN (الِذْنُ)

Sözlükte "bilmek, bildirmek, duyurmak; dinlemek" gibi anlamlara gelen **izin** (izn) isim olarak "bir eylemin olabirliği yönündeki bildirim, onay / ruhsat, müsaade" mânasında kullanılmaktadır (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "izn" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "izn" md.). Çeşitli İslâmî ilimlerde farklı muhtevalar kazanan kelime, Kur'an-ı Kerim'de çoğu "Allah'ın izni" şeklinde olmak üzere otuz dokuz yerde tekrar edilmekte, ayrıca kırk dört yerde aynı kökten fiil ve isimler geçmektedir (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "izn" md.). Râgıb el-İsfahânî bu âyetlerdeki Allah'ın izni ifadesinin "Allah'ın iradesi, buyruğu" anlamına geldiğini belirttikten sonra bunu "Allah'ın ilmi" şeklinde açıklamalar olmakla birlikte izinle ilim arasında fark bulunduğunu, iznin sadece dileme ve istemeye konu olan durumlarla sınırlı olması itibarıyla ilimden daha dar bir anlam ifade ettiğini belirtir (a.g.e., a.y.). Bu âyetlerde Allah'ın izni olmadıkça âhirette hiç kimsenin şefaata edemeyeceği (meselâ bk. el-Bakara 2/255; Tâhâ 20/109; Sebe' 34/23), hatta hiç kimsenin konuşma imkânı bulamayacağı (Hûd 11/105; en-Nebe' 78/38), din konusunda hüküm koymanın (eş-Şûrâ 42/21), bir peygamberin âyet getirmesinin (er-Ra'd 13/38; el-Mü'min 40/78), herhangi bir musibetin gerçekleşmesinin (et-Tegâbün 64/11) Allah'ın iznine bağlı bulunduğu bildirilir. İzin ve türevleri hadislerde de geniş olarak yer almaktadır (Weinck, *el-Mu'cem*, "izn" md.).

Kur'an-ı Kerim'de, bir yere girmek için izin isteme (istîzan) konusuna özel bir önem verildiği görülmekte, bu sebeple

tefsir ve hadis kitaplarıyla ahlâk ve âdâba dair eserlerde izin daha çok bu açıdan ele alınmaktadır. On iki âyette değişik fiil kalıplarında istîzân (isti'zân) kavramı geçmektedir. Ayrıca isti'nâs da bir âyette (en-Nûr 24/27) "izin isteme" anlamında kullanılmaktadır. Ancak kelimenin, "bir eve girmeden önce kendini tanıtacak şekilde seslenerek içeridekilere geldiğini duyurmak suretiyle onların izin verip vermeyeceklerini öğrenme" mânasında kullanıldığı da belirtilmiştir (Taberî, XVIII, 111-112; Zemahşerî, III, 69).

İlgili âyetlerde, insanî ilişkilerin sağlıklı yürütülebilmesi için öngörülen ahlâk kuralları çerçevesinde izin isteme ve izin vermeye dair hükümler yer almaktadır. Nûr sûresinin evlere girmeye ilgili görgü kurallarını ele alan 27-29. âyetlerinde, müminlerin, başkalarına ait evlere girmek istediklerinde izin isteme anlamına gelecek şekilde seslenerek ev halkına selâm verdikten sonra izin verilmesi durumunda içeri girebilecekleri bildirilmiş; evden cevap gelmezse izinsiz olarak içeri girilmemesi, girilmesine izin verilmediği anlamına bir ses duyulması halinde geri dönülmesi emredilmiştir. Aynı yerde, terk edilmiş binalara izinsiz girilebileceği de belirtilmektedir. Bazı kaynaklarda âyetteki bu ruhsata dayanılarak han, hamam, otel, lokanta, dükkân gibi umuma açık mahaller de izinsiz girilebilecek yerler arasında gösterilir (Fahreddin er-Râzî, XXIII, 200). Ancak Taberî gibi bazı âlimler bu yerlere girip çıkmanın da sahiplerinin iznine bağlı olduğunu ifade eder (*Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 115). Bu durumda söz konusu mahallere izinsiz girmek, buraların umumun girip çıkmasına açık olduğunu gösteren bir işaretin (tabela) bulunmasına bağlıdır. Cami, okul, devlet dairesi gibi yerleri de bu çerçevede düşünmek gerekir. Nûr sûresinin 58-63. âyetlerinde ise ev içinde özel odalara giriş çıkışla ilgili kurallar çerçevesinde aile fertlerinin birbirlerinin odasına uygunsuz zamanlarda izinsiz girmeleri de yasaklanmaktadır. Bu hüküm kadın erkek, genç yaşlı ayırımı yapılmaksızın bütün aile fertleri için geçerlidir (krş. Taberî, XVIII, 161, 164-165). Aynı sûrede (24/62), Hz. Peygamber'in başkanlığında yapılan toplantılara katılanların meclisten ayrılmak istediklerinde mutlaka Resûlullah'tan izin almaları gerektiği bildirilmekte, Resûl-i Ekrem'in de haklı mâzereti bulunanlara izin vermesi istenmektedir. Bu âyetin hükmü, yalnız Peygamber ve onun ashabıyla sınırlı olmayıp müslümanların toplantılarda bazı kural-

lara uymaları gerektiğine de işaret etmektedir.

Hadis mecmualarında "Kitâbü'l-İsti'zân" başlıklı bölümler bulunmakta; ayrıca Kur'an tefsirlerinin izin hakkındaki âyetlere dair bölümlerinde, edebî ve ahlâkî mahiyetteki eserlerde âyet ve hadislerin yanında manzum ve mensur birikimden de yararlanılarak izin isteme ve izin vermenin hükmü, zamanı, şekli, usul ve âdâbı gibi konularda İslâm'ın genel ahlâk ilkeleri yönünde eğitici bilgiler yer almaktadır.

Câhiliye döneminde ve İslâm'ın ilk yıllarında insanlar birbirinin evine girerken, "İyi sabahlar, iyi akşamlar!" gibi ifadeleri kullanmakla birlikte görgü kurallarına yeterince önem verilmiyor, baskın yapar gibi evlere dalanlar oluyor, rahatsız edici, hatta utanç verici durumlarla karşılaşılıyordu (Buhârî, "İsti'zân", 11; Zemahşerî, III, 69; Fahreddin er-Râzî, XXIII, 197; M. Abdülazîz Amr, s. 125). Daha sonra insanların mahremiyetlerini koruyan, ferdin ve ailenin saygınlığını, dokunulmazlığını sağlamayı amaçlayan kurallar konulmuştur. Kaynaklarda izin konusunda bilhassa şu hususlar üzerinde durulmaktadır: a) Kural olarak sahibince veya yetkili kişilerce girilmesine izin verilen yerler dışındaki mahallere, özel ve mahrem mekânlara izin alınmadan girilemez. Fakat bir hadiste, bir yere gelmek üzere davet edilen kişinin belirtilen zamanda o yere girmesi için izin alması gerekmediği ifade edilir (Buhârî, "İsti'zân", 14). b) Hz. Peygamber'in belirttiğine göre bir yere girmek için izin isteyen kişi bu isteğini en çok üç defa tekrar etmeli, izin ifade eden bir karşılık alamazsa dönüp gitmelidir (Buhârî, "İsti'zân", 13; Müslim, "Âdâb", 32, 34, 35, 37; Fahreddin er-Râzî, XXIII, 197-198). Ancak sesinin duyulmadığını düşünen kimsenin izin talebini üçten fazla tekrar edebileceği kaydedilmektedir (Kurtubî, XII, 218). c) Âyette izin talep edilirken ev halkına ayrıca selâm verilmesi de istenmiştir (en-Nûr 24/27). Nitekim Resûl-i Ekrem'in böyle durumlarda genellikle selâm verip kendisini tanıtarak izin istediği bildirilmektedir (Ebû Dâvûd, "Edeb", 138). Âyetin söz dizilişinde selâm izin istemeden sonra gelmektedir. Bununla birlikte âyetteki sıranın bağlayıcı olmadığı, duruma göre önce selâm verip kendini tanıttıktan sonra izin istemenin mümkün olduğu da belirtilmiştir (Nevevî, XVI, 131). Hz. Peygamber'in izin almadan huzuruna giren bir kişiye, "Dışarı çık, selâm ver, sonra da girmek için izin iste" sözünde